



**КРИЗАТА
С COVID-19
И БЪДЕЩЕТО
НА ЛИБЕРАЛНАТА
ДЕМОКРАЦИЯ**

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

I. Кризата с COVID-19, съдът и бъдещето на либерално-демократичните конституционни модели

Даниел Вълчев

1. Няколко въвеждащи думи

Това изложение няма амбицията да предскаже развитието на политическите модели от западен тип, респективно на либерално-демократичните конституционни модели, през следващите десетилетия. Съществуват достатъчно голям брой опити за предсказания в тази област – като се започне от възторжени разкази със спекулативни заключения за единствено възможния исторически път, довел ни до тези модели, и се стигне до тяхното пълно отричане, онагледено чрез откровени антиутопии. Текстът не цели и възобновяване на дебата относно възможностите за философско, социологическо, политическо и/или юридическо обосноваване на либералната демокрация, а оттам и за препотвърждаване на нейните предимства. След дебата между Ролс и Хабермас от края на миналия век подобна цел би била до голяма степен банализирана, независимо дали търсените аргументи са от субстанциално или от процедурно естество³.

Евентуалното значение на настоящото изложение би могло да се търси по посока на това да предложи *предметна и методологическа рамка* на следващи по-прецизни и задълбочени изследвания върху *различни характеристики на либерално-демократичните конституционни модели*, разкрили се в резултат на кризата с COVID-19 или известни и преди това, но допълнително подчертани от тази криза. Подобна е и неговата задача в рамките на

³ Друг е въпросът дали дебатът между Джон Ролс и Юрген Хабермас не показва, че всяка етическа теория, претендираща, че е процедурна, всъщност по необходимост съдържа в себе си априорно възприети етически постулати.

проекта *Кризата с COVID-19 и бъдещето на либерално-демократичните конституционни модели*. В някаква степен изложението се опитва да обобщава и декларира *мисловен контекст*, в който са разположени по-детайлните изследвания на другите участници в проекта.

Текстът е организиран в *три части*. В *първата* ще изложи *общата логика на либерално-демократичните конституционни модели* и ще очертае *основното напрежение в тях*, следващо от противоречието между колективистичния заряд на демократичните практики и индивидуалистичния характер на либералните теории.

Във втората част ще предложи *историческа равностметка за развитието на техниките за съдържане на мнозинствата* (т.е. техники, недопускащи мнозинството да прекрачи границите на защитения периметър на индивида, в рамките на който той реализира своята свобода) и ще развие възглед за *трите господстващи днес техники* за това. Ще очертае особено ролята на съдилищата при това съдържане и свърхочакванията към тях.

В третата част ще представя своето виждане за онези видими през последните няколко десетилетия *тенденции*, които имат потенциала да променят логиката на функциониране, а оттам и да поставят на изпитание цялостната архитектура на съвременните конституционни модели от западен тип. Специално внимание ще отделя и на *кризата с COVID-19*, която по един впечатляващ начин освети крехкостта на някои от носещите конструкции в либерално-демократичните конституционни модели и повдигна въпроси, които преди това са били считани за неактуални или за недостатъчно важни и определящи.

2. Обща логика и основно напрежение в либерално-демократичните конституционни модели

Независимо каква дефиниция ще дадем на понятието *демокрация*, няма как да избегнем твърдението, че това е управление на обществото, което се осъществява *от мнозинството* или поне *със съгласието на мнозинството*. Всеки отказ от това твърдение би довел не просто до езиков парадокс, но и би проблематизирал цялото следпросвещенско развитие на представите в областта на политиката и публичното право, белязано от борбата за всеобщо избиращо право с тайно гласуване и за формиране на основните държавни органи чрез избори. Макар и отказали се от радикалните изводи в *Учението за народния суверенитет* на Русо⁴, повечето европейски консти-

⁴ Всички радикални изводи от *Учението за народния суверенитет* на Жан-Жак Русо са логично продължение на неговото твърдение, че основната разпоредба на обществената договор изисква пълно отчуждаване на естествените права и естествената свобода на

туции от революциите насам препотвърждават тезата за *народовластието*, най-малко под формата на твърдението, че законът е израз на общата воля, макар и тази обща воля да се изразява от парламента.

Наред с това невъзможно е да отречем, че днешното разбиране за демокрация е устойчиво свързано с *идеята за индивидуалната свобода*. При това индивидуалната свобода не като *право на участие* в решаването на общите работи (както според Бенжамен Констан свободата е била разглеждана през Античността, а и от по-късни автори като Русо)⁵, а като *защитен личен периметър на мислене и на поведение* – защитен в това число и от държавата, и от настроенятия на мнозинството, които в рамките на демократичните модели определят нейната политика.

Известно е, че *либералното мислене* възниква и се развива в контекста на едно постоянно *недоверие към държавата*. Теорията на Джон Лок е класически пример за изграждане на ясни аргументационни линии, обясняващи това недоверие. Цялата логика на тази теория се корени в тезата за *недостатъчната защитеност на основните права на индивида* (според Лок това са правото на живот, правото на свобода и следващото от него право на собственост) в естествено (т.е. в додържавно) състояние⁶. Тъкмо тази недостатъчна защитеност на основните права води до възникване на държавата. Но веднъж възникнала, държавата се превръща в постоянен източник на заплаха за свободата, откъдето идва и желанието нейната власт да бъде ограничена единствено до по-добрата защита на посочените права. Тази принципна подозрителност към държавата като постоянна заплаха за индивидуалната свобода драматично се усилва при демократични форми на управление. Към базовото недоверие по отношение на държавата изобщо либералното мислене прибавя и *дълбокото подозрение към решенията на мнозинството*, което от името на държавата може законосъобразно да навлезе в личната сфера на индивида и така да отнеме неговата свобода.

Следователно от самото си създаване либерално-демократичните конституционни модели носят в себе си едно *базово напрежение* – напрежение между *признанието, че принципът на мнозинството е водещ демократичен принцип*, от една страна, и *недоверието в решенията на същото това мнозинство* и подозрението, че то е склонно да *прекращва защитения периметър* на поведение и мислене на индивида, от друга.

всеки в полза на нововъзникналата общност. Русо, Ж.-Ж. Избрани съчинения. Т. I. София: Наука и изкуство, 1988, 90 и сл.

⁵ Виж Constant, B. *De la Liberté des Anciens Comparée à Celle des Modernes*. Paris: Mille et une nuits, 2010.

⁶ Locke, J. *Two Treatises of Government*, Cambridge: Cambridge University Press, 1960, Ch. IX.

Това напрежение в либерално-демократичните конституционни (а и като цяло политически) модели, въпреки че много пъти е било отричано или омаловажавано, никога не е било тайна за либералните елити и доказателство за това е фактът, че те са търсили различни решения за неговото олекотяване в различни исторически периоди. Макар и с риск да опростим разказа чрез твърде големи обобщения, не може да не констатираме, че *до Първата световна война* мнозинството е било контролирано главно *през системата на политическо представителство*. Както вече споменахме, либералните политически елити охотно възприемат тезата на Русо, че *законът е израз на общата воля*, но изоставят другата важна част от неговото учение – разбирането, че *общата воля не може да бъде представлявана* и че тя изобщо *не е аритметична величина*⁷. Чрез системата на политическото представителство става възможно *мнозинството в обществото* да бъде сведено до *мнозинството в парламента* и следователно техниките за недопускане на радикални мнозинства да се търсят по посока на недопускане на радикални парламентарни групи. Очаквано това се постига с различни *ограничения на избирателното право или с техники, усложняващи неговото реализиране* (разнообразни цензови ограничения, варианти на непреки избори, назначаеми горни камари, а заедно с това и чрез контрол върху средствата за разпространение на информация и с помощта на фактически икономически препятствия).

3. Развитие на техниките за съдържане на мнозинствата

3.1. От гледна точка на нашата тема, случилото се в Европа *между двете световни войни* може да бъде обобщено така – *разширяването на избирателното право в условия на икономическа несигурност и социални разочарования*, водят до *криза на парламентарните модели* и в частност до *неефективност на съществуващите ограничители на мнозинството*. И както е известно от историята, резултатът не закъснява – почти навсякъде се появяват *разтревожени мнозинства с ниска степен на лоялност към либералните идеи*, които извеждат на политическата сцена (в това число и изпращат в парламентите) свои радикални представители.

След Втората световна война (донякъде в резултат на поуките от нея и от причините, довели до нея) се заражда *нова система за недопускане на радикални мнозинства*, която вече не почива върху идеята за ограничаване на достъпа до парламента. Тази нова система съчетава три компонента, които под някаква форма са известни и преди, но в съчетание се оказват отно-

⁷ Русо, Ж.-Ж. Цит. съч., с. 181–184.

сително ефективни: (а) разширено приложно поле на усложнени процедури за приемане на решения, (б) засилване на значението на органи, формирани на принципа на професионалните елити и (в) създаване и отстояване на нормативната идеология на правата.

Усложнените процедури са техника на съдържане на радикални настроения у мнозинството, чрез която, без да се отрича принципът на мнозинството, на практика част от неговите решения се превръщат в невъзможни, в трудно постижими или поне значително се отлагат във времето. Достатъчно е да дадем пример със забраната у нас за провеждане на национален референдум по въпроси, свързани с данъците и бюджета⁸. На повърхността смисълът на тази забрана е очевиден – недоверие в мнозинството, което е подозирано, че ще вземе неразумни решения за едновременното намаляване на данъците и увеличаване на бюджетните разходи. В дълбочина може да бъде открито и още едно подозрение към мнозинството – то може да приеме решение за въвеждането на такива стръмни скали за подходно и/или корпоративно облагане, които биха били неприемливи за либералните елити.

Усложнените процедури имат важно значение и за отлагане на момента за взимане на решение и по този начин спомагат за успокояване на евентуални радикални настроения. Самото започване на процедурата в някаква степен банализира по-радикалните теми и сваля напрежението, като създава впечатление, че въпросът се придвижва към решение.

Органите на професионалните елити са известни и преди Втората световна война. Новото в годините след нея е засилването на тяхната тежест в конституционно закрепения баланс на властите за сметка на органи с висока степен на демократична представителност. Например у нас Управителният съвет на Българската народна банка е компетентен със свои актове да урежда такива важни отношения като капиталовата адекватност на търговските банки, размера на техните задължителни резерви в БНБ, условията и реда за търговията с държавни ценни книжа и т.н. – правомощия, които надхвърлят *входящата легитимност* (по Хабермас) на експертен мандатен орган, избран от Народното събрание, но неотговорен за своята политика пред него.

Но може би най-красноречивият пример за такъв орган е *Конституционният съд*. Както е известно, първите конституционни съдилища са създадени непосредствено след края на Първата световна война, като тяхната основна задача на практика веднага поставя на изпитание традиционното

⁸ Според разпоредбата на чл. 9, ал. 2, т. 3 и 4 от Закона за пряко участие на гражданите в държавната власт и местното самоуправление чрез национален референдум не могат да се решават въпроси за размера на данъците, таксите и трудовите и осигурителните плащания и вноски, респективно въпроси на държавния бюджет.

демократично мислене. На Конституционния съд е възложено *от името на конституционния законодател да контролира обикновения законодател, който пък приема закони от името на избрания го народ*. Това е и едно от измеренията на дебата от преди близо век между Келзен и Шмит по въпроса кой е пазителят на Конституцията – съдът или държавният глава. От днешна гледна точка бихме могли да се съгласим, че Келзен по-скоро печели дебата на полето на правната теория, но пък Шмит може би се оказва исторически прав от гледна точка на реалния политически процес⁹. Конституционните съдилища получават истински разцвет след Втората световна война, като тяхната тежест в баланса на властите продължава да нараства и днес.

Под *нормативна идеология* разбирам набор от *морални тези*, възприети като *общи принципи на правото*, които могат да служат за *отправна точка* при съдебното интерпретиране на една правно значима ситуация, а в някои (политически или социално чувствителни) случаи¹⁰ и за *обосноваване на юридическа валидност* (например формулата на Густав Радбрух и влиянието ѝ върху решенията на немския КС). За важността на нормативната идеология говори и фактът, че някои автори я поставят в основата на своите теории за правото – за Алф Рос например правната наука е емпирична наука и единият от двата вида факти, които изучава, е тъкмо нормативната идеология на съдиите¹¹.

Като относително цялостна концепция *Правата на човека* се появяват в края на Средновековието и се изпълват с ценностен заряд и политически смисъл през Просвещението. Наред с всичко друго те идват и за да запълнят нуждата от по-дълбоки морални основания на правото, след като на религията е отказано да продължи да играе тази роля. Всъщност обаче Правата на човека имат доста различен прочит от XVIII век до днес¹². По време на революциите те представляват идейна основа за оформянето на *нацията* и легитимирането на нейния *суверенитет*. След Втората световна война и особено след 70-те години на XX век те стават идеология, въз основа на която започва да се отрича класическата представа за национален сувере-

⁹ През последните години се забелязва нарастващ интерес към посочения дебат между Ханс Келзен и Карл Шмит. Благодарение на този интерес се появиха за пръв път на английски език и ключови текстове на двамата. Вж. Vinx, L. *The Guardian of the Constitution (Hans Kelsen and Carl Schmitt on the limits of Constitutional Law)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

¹⁰ Въпросът за моралните аргументи при решаване на т.нар. *сложни дела* е много добре представен в българската правна литература от С. Гройсман. Гройсман, С. *Право и морал*. София: Сиела, 2017, с. 213 и сл.

¹¹ Ross, A. *On Law and Justice*. London: Stevens and sons, 1958, § 8–9.

¹² Виж Moyn, S. *The Last Utopia (Human Rights in History)*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, 2010.

нитет в контекста на опитите за изграждане на основан на общи ценности еднopolюсен свят. Тази промяна подчертава сходствата в идеологическата роля на доктрината за правата на човека и на религиозните доктрини на западното християнство¹³ – претенции за самоочевидност, заклеяване на всеки алтернативен възглед и допускане на силово налагане, представяно като мисионерство.

3.2. Едва ли някой ще оспори наблюдението, че в рамките на днешните либерално-демократични конституционни модели на *съда* се гледа не просто като на важна институция, а като на *една от най-важните институции*. Основанията за това са също толкова банални, както и самата теза – без съда няма как да се създаде онази система на взаимно контролиращи се органи (или групи органи), която е гаранция, че демократичният ред няма да бъде заменен от диктатура и което е по-важно, без която индивидуалната свобода би била в опасност¹⁴. При това съдът не е просто един от органите, които участват в разделението на властите. По дефиниция се счита, че решенията на съда притежават много висока степен на легитимност, като основани само на закона и справедливостта и на това основание лишени от влияние на политически конюнктурни индивидуални и групови интереси, характерни за решенията на другите две групи органи.

Всъщност нито Джон Лок, нито Шарл Луи Монтескьо, които често сочим като бащи на теорията за разделение на властите, не отреждат на съда онова място в общия баланс на властите, което им отреждаме днес, често позовавайки се тъкмо на тях. Както знаем, Лок приема, че *съдебната власт е част от изпълнителната*¹⁵ и *й отделя периферно внимание, а Монтескьо, макар и посочвайки я като една от трите власти, добавя, че тя не е власт в същинския смисъл на думата*¹⁶.

Въпреки различните интерпретации, за един дълъг период от време в континентална Европа демокрацията се схваща като система на политическо представителство, при което общата воля е във владение на парламента, а ролята на съда е да прилага точно законите. Въпросът за

¹³ Развил съм по-подробно този възглед в статията си *Правото между сакралното и профанното* в сб. *Право и религия*. София: Университетско издателство на „Св. Климент Охридски“, 2021, 21–37.

¹⁴ Вж. по-подробно моята статия *Democracy and Courts beyond the ideological banality* – In: *Courts, Politics and Constitutional Law*, ed. M. Belov, Routledge, London and New York, 2021, 21–30.

¹⁵ Locke J. Op.cit., Ch. XII.

¹⁶ Оригиналният текст на Монтескьо изглежда така: „Des trois puissances dont nous avons parlé, celle de juger est en quelque façon nulle.“ Montesquieu, C. *De l'Esprit des Lois*, Paris, 1832, L. XI, Ch. VI.

значението на съда в системата на демократично разделение на властите се преоткрива с дебата за конституционните съдилища. Този дебат е наистина по-скоро континентален, тъй като в англоезичния свят същите въпроси са поставени по-рано¹⁷. В годините след Втората световна война идват и първите (все още плахи) опити за установяване на *наднационални съдилища*. След края на Студената война съдилищата застават във фокуса на защитата на правата и заедно с това очакванията към тях да играят важна роля в системата за разделение на властите, и в частност в системата за съдържане на радикални мнозинства, нарастват. И това не е случайно – маркар и основната им роля да е на *защитник на нормативната идеология на правата*, те имат пряко отношение и към останалите два ограничителя на радикални мнозинства – те са *органи на професионални елити* и работят по *сложни стандартизирани процедури*.

4. Кризата с COVID-19 и тенденциите, които тя направи по-видими

4.1. Защо тези въпроси ми се струват отново актуални днес и как те се отнасят към кризата с COVID-19? През последните две десетилетия започна да се оформя *обществена среда* (показваща известни сходства с тази от преди век), която *вещае нова криза на парламентарните системи*, съществуващи в рамките на либерално-демократичните конституционни модели. Кризата с COVID-19 допълнително усили видимостта на някои от характеристиките на тази променяща се обществена среда.

На първо място, *бурното развитие на информационните и комуникационни технологии* през последните десетилетия сякаш дойде, за да довърши онова, което философи като Жан-Франсоа Лиотар и Ричард Рорти посочиха още през 90-те години на миналия век като една от характеристиките на постмодерното общество – *разколебани йерархии и криза на авторитетите*. През последните години интернет и социалните мрежи допълнително стимулират към мрежово мислене и поведение и същевременно към затваряне в малки групи от сходно мислещи хора. Наистина принципите в публичното право по правило не възникват по мрежов път, а са най-често йерархично наложени¹⁸. Но мрежите могат да имат много силен разрушителен заряд. Известно е, че при шимпанзетата властта на остарелия алфа-мъжкар се отнема от младите мъжки, координиращи се в мрежа. Факт е също, че

¹⁷ Виж например Hamilton A., Madison J., Jay J. The Federalist Papers. New York: Bentam Classics, 1982, LXXVIII.

¹⁸ Виж по-подробно моя текст Legal principles in public law, в Rule of Law at the Beginning of the Twenty-First Century. The Hague, Eleven International Publishing, 2018, 3–9.

след това отново се установява нов алфа-мъжкар – т.е. временната мрежа, разрушила старата йерархия, е изместена от нова йерархия. Ако следваме тази логика може да предположим, че информационните и комуникационни мрежи едва ли ще създадат *нови принципи в публичното право*, но могат сериозно да поставят под въпрос съществуващите, върху които именно са изградени днешните либерално-демократични конституционни модели.

На второ място, *постоянните промени* в бита, във физическата среда, в пазара на труда (нови професии и необходимост от постоянно преквалифициране), в ежедневно общуване, в свободното време и дори в правната рамка¹⁹ създават благодатна среда за *нови разтревожени мнозинства*. Ситуацията е доста сходна с описаната от Ерих Фром тревожност на човека в края на Средновековието – той придобива позитивна икономическа и духовна свобода, но губи *сигурността*, която му е давала неговата *принадлежност към определена икономическа и духовна констелация*²⁰. *Днес човекът в западния свят е без съмнение битово и информационно по-свободен, но той изглежда все по-самотен в свят на разколебани ценностни йерархии, на информационно пресищане и на растяща икономическа несигурност.*

На трето място, през последните години *очакванията за изграждане на еднополюсен свят* не се оправдаха и днес основателно очакваме *ново противопоставяне на ценностни и на политически модели*. В обстановка на такова противопоставяне не е ясно колко устойчива ще се окаже лоялността на обществата към либерално-демократичните модели и особено – как ще се държи поколението, израснало при липса на политически и ценностни алтернативи и потопено в *масовата потребителска култура*, изграждаща повърхностни и бързо изменчиви вкусове.

И не на последно място, идеята за *индивидуалната свобода*, която е в основата на нормативната идеология на правата, беше поставена на изпитание от *възхода на тероризма* на плоскостта *свобода/сигурност*. След атентатите на 11 септември 2001 г. започна настоячиво да се поставя въпросът за ограничаването на свободата (а оттук и на някои права) в името на сигурността. Засега идеологията на правата на човека по-скоро издържа на изпитанието, но това може лесно да се промени при нови предизвикателства. Следващи изпитания може да се окажат и много по-тежки с оглед на *еволюирането* на самата идеология на правата – по посока на *разводняване на каталога от основни права, хипертрофия на политическата корект-*

¹⁹ Данните на изследването *Юридически барометър* показват, че у нас годишно се извършват между 800 и 1000 промени в правния ред – в това число нови нормативни актове и изменение и допълнение на съществуващи нормативни актове (www.legalbarometer.bg).

²⁰ Фром, Е. Бягство от свободата. София: Захари Стоянов, 2001, 102–103.

ност²¹ и налагане на негативистична аргументация на правата, следваща от забраната за причиняване на болка.

4.2. В състояние ли са днешната система за съдържане на радикални мнозинства и в частност съдът, като средоточие на трите техники за това, да се справят с тези предизвикателства? Очакванията, че съдилищата (и по-специално националните върховни и конституционни съдилища, Съдът на Европейския съюз и Европейският съд по правата на човека) са в състояние да решават политически въпроси, запазвайки своята поза на безпристрастен арбитър, през последните десетилетия наистина видимо нарастват. Един от най-добрите примери в това отношение е развитието на дебата за *примата на правото на Европейския съюз (ЕС) по отношение на правото на държавите членки и в частност по отношение на националните конституции*, който ми се струва симптоматичен.

Както е известно, в първичното право на ЕС принципът за примат не е изрично формулиран. Той се извежда от практиката на Съда на ЕС, установена още с известното решение на делото *Costa vs. ENEL* от 1964 г. и развита с поредица от последвали решения. Направен беше опит принципът за примат да бъде изрично формулиран на ниво договори (чл. 5, ал. 1 от проекта за Договор за Конституция на Европа), но този опит завърши несполучливо. В последвалия *Лисабонски договор* принципът за примат на правото на ЕС не намери място и беше споменат само в една от съпътстващите договора декларации (т. 17). Въпреки че от правнодогматична гледна точка е очевидно, че орган, който няма правомощието да променя Конституцията, с още по-голямо основание няма право да оправомощи друг да издава норми, които йерархично да са над Конституцията, формулираният от Съда в Люксембург принцип за примат на правото на ЕС се оспорва вяло и само по изключение. Според мен причината за това се корени във факта, че националните политически елити, които не споделят принципа за примат на правото на ЕС (ако този принцип се споделяше, просто щеше да получи израз в Лисабонския договор), трябва да преодоляват не позиции на други политически елити (брюкселските), а *решения на съда*. Това създава поне две групи проблеми. От една страна, намесата на политици в „чисто юридическата работа на съда“ противоречи на установеното разбиране за

²¹ Прередактирането на книгата *Пипи Дългото чоранче* след смъртта на автора е само пример как политическата коректност има потенциал да довежда до загуба на смисъл. „Негърски крал“ и „крал на южните морета“ са словосъчетания с различен смисъл и обем. При „крал на южните морета“ дори не става ясно дали героят е водач на уседнали хора, предводител на пирати или нещо като Нептун, който властва над риби, медузи и раковини.

разделение на властите. От друга страна, решенията на съда изначално се считат за имунизирани срещу политическата конюнктура и основаващи се само на закона и на справедливостта. Едва ли има съмнение, че решенията на съда в Люксембург, с които се установява и отстоява принципът за приमत, са много повече политически аргументирани, отколкото юридически обосновани. Те са израз на една видима *политическа необходимост* – да компенсират дефицита на политическа воля за по-засилена интеграция. Но макар и политически по логика, тези решения са *решения на съд* и на това основание се ползват с висока степен на легитимност. Така националните политически елити се оказаха в трудно положение – да противопоставят външната легитимност на представителната демокрация срещу легитимността на закона и на справедливостта.

Както видяхме, националните политически елити намериха начин да изравнят силите. Формулирането на *принципа за националната конституционна идентичност* (първоначално в проекта за Договор за Конституция на Европа, а след това и в чл. 5, ал. 1 от ДЕС в консолидирания текст след Лисабонския договор) преобразува дебата от дебат между политици и съд в *дебат между съдилища*. Така в този дебат аргументът за по-голяма легитимност отпадна, тъй като би било твърде неубедително да се твърди, че решенията на *Съда в Люксембург* имат по-голяма легитимност от решенията на *Съда в Карлсруе*.

Какво ни показва този пример? На пръв поглед съдът също *черпи легитимност от разума и справедливостта*, откъдето черпят легитимност и органите, излъчени чрез политическо представителство. Но ако следваме логиката на Жувенел²², има известни акценти в източника на легитимност. *Легитимността на политически формираните органи се основава главно на аргументи от типа „защото“*, т.е. аргументи, свързани с начина на формиране на тези органи (в случая „защото са избрани от народа“), докато легитимността на съдилищата се основава много повече на аргументи от типа „за да“, т.е. свързани с целите, за които тези органи са създадени (в случая, „за да прилагат точно закона и да въздават справедливост“).

При очертаващата се нова криза на парламентарните модели, значението на *съда като защитник на нормативната идеология на правата* расте и вероятно ще продължи да расте. Но следва да се запитаме дали съдът, който не успя да се противопостави на политическия възход на никоя от големите тоталитарни идеологии на XX век, ще може да го направи в началото на XXI век. И тук идва мястото на поуките от кризата с COVID-19.

²² Jouvenel, B. d. Du Pouvoir (Histoire Naturelle de sa Croissance). Paris: Hachette, 1972, 53–54.

4.3. Нека първо да припомним с няколко изречения какво всъщност се случи. Комуникирането на един в началото изцяло здравен проблем роди *спонтанен страх* в обществата с либерално-демократични конституционни модели (в това число и у нас). Обществата (също спонтанно) оказаха натиск върху правителствата, изисквайки от тях да наложат по-тежки *ограничения на правата*, отколкото самите правителства бяха склонни да наложат в началото. Правителствата (объркани през първите седмици) скоро на свой ред започнаха *съзнателно да генерират страх* – в българския вариант среднощни заседания и изявления, показни ограничения на придвижването, изобилие от мрачни статистики, и като цяло – налагане на усещане за *извънредност*²³. *Всичко това в крайна сметка доведе до такива изкривявания на правния ред*, които повдигат въпроси около функционирането и цялостната стабилност на либерално-демократичните конституционни модели.

У нас например се оказа, че съвсем не е необходимо Народното събрание да приема решение за обявяване на *извънредно положение* за продължителен период (каквато е уредената от Конституцията правна фигура), а на практика същите ограничения могат да се налагат и от Министерския съвет. Достатъчно е законодателно (а не в Конституцията) да се закрепят една нова фигура – тази на *извънредната епидемична обстановка*. Така рамката на ограниченията вече можеше да се контролира от Министерския съвет, а конкретните ограничения – да се налагат от министъра на здравеопазването, при това с акт, който откровено въвежда в правния ред юридически норми, но пък (с малко закъснение) беше определен от самия закон като *общ административен акт*.

От друга страна, въпросът за ограничаването на базови права в рамките на тази извънредна епидемична обстановка *не получи поле за истински публичен дебат*. Не стана ясно как едни и същи хора могат да отстояват както тезата, че пълнолетен човек няма право да откаже ваксинация (въпреки че както се оказва ваксините не пречат нито заразяването, нито пренасянето на вируса), така и да обясняват как на малолетно дете следва да се признае правото да се самоопредели полово. Не можа да се случи и дебат, в рамките на който да се дискутира дали след като мога да се самоопределям като мъж или жена в отклонение от базовите си биологични характеристики, това не води до възможност да се самоопределям (отново в противоречие с фактическото състояние на тялото ми) като ваксиниран, без да съм. Ако искаме да отидем до крайност в подчертаването на *крехкостта* на съвременните кон-

²³ Безспорният усет за комуникация на тогавашния министър-председател роди и симптоматичната фигура на шеф на Националния оперативен щаб (орган от експерти с консултативни функции) – едновременно генерал и лекар (пагони, надничачи под бяла престилка).

струкции за интерпретиране на правата (в частност, ако приемем, че право е всяка претенция към поведението на друг, насочена към това имащият претенцията да не изпитва болка), бихме могли отново да се върнем към политическата коректност и да поставим и въпроса дали не е също толкова обидно да наричаме някого *антиваксър*, колкото и да прочетем в *Пити дългото чоранче*, че нейният баща е *негърски крал*.

И накрая нека да се върнем към трите актуални техники за ограничаване на радикалните мнозинства. В рамките на кризата с COVID-19 стана ясно, че в условията на обществен натиск нито една от тях не е в състояние да защити либерално-демократичния конституционен ред. *Усложнените процедури* бяха сравнително лесно заобиколени – извънредното положение беше заменено с извънредна епидемична обстановка, а министърът на здравеопазването толкова често издаваше изменителни заповеди на предишни свои заповеди, с които се въвеждат ограничения на права, че Върховният административен съд не успяваше да се произнесе по същество. Националният оперативен щаб имаше характеристиките на *орган на професионални елити*, но хората в него бяха така подбирани, че да съответстват на намеренията на правителството. Това положение още веднъж потвърди тезата на Лиотар, че научната истина (дори в науките, които сме свикнали да определяме като точни) не е толкова факт, колкото *подвижен консенсус на експерти*²⁴. *И накрая две думи за идеологията на правата* – малцина бяха онези, които изобщо поискаха от съда да я защити. В рамките на все пак образуваните дела и Върховният административен съд, и Конституционният съд постановиха актове, които още веднъж показаха възможностите за гъвкаво интерпретиране и прилагане на съответния набор от общи принципи на правото, а с това и крехкостта на тази идеология като цяло.

Някой би могъл да възрази, че предложените изводи са пресилени, а крехкостта на анализираните конструкции – преувеличена. Ще си позволя да отговоря с един спекулативен въпрос: *Ами ако всичко това се беше случило без истинска здравна заплаха?*

²⁴ Лиотар, Ж.-Ф. Постмодерната ситуация. София: Наука и изкуство, 1996.